

Досить відчутним для окремих політичних сил має стати дозвіл брати участь у виборах лише тим місцевим організаціям політичних партій, які були зареєстровані не пізніше, як за рік до дня виборів. Логіку авторів закону в чомусь зрозуміти можна: уже не перший рік в Україні діє норма, згідно з якою у виборах можуть брати участь лише партії, зареєстровані не менш, як за рік до дати виборів. В даному випадку відбулося механічне розширення цієї вимоги не лише на політичні партії, а й на відповідні їх місцеві організації, які безпосередньо і прийматимуть участь у виборах. Тут, як і у випадку можна знайти політичний підтекст. Окремі політичні сили, яких пов'язують із кандидатами на президентських виборах, що відбулися нещодавно, і які ще не мають розгалуженої системи регіональних представництв, просто було усунуто від виборів [1].

Конституція України не визначає вид виборчої системи та її особливості на місцевих виборах, тому такі питання вирішуються з позицій політичної доцільності. Головною проблемою для України залишається питання внесення таких законопроектів напередодні самих виборів, що часто продиктовано політичними мотивами, а не необхідністю вирішення нагальних проблем.

Новий виборчий закон про місцеві вибори та кампанія 31 жовтня 2010 року викликали жваві дискусії як у науковому середовищі, так і серед практиків. Багато науковців указують не те, що попри впровадження змішаної системи виборів, новий закон не вирішив багатьох питань, що потребують якнайскорішого вирішення, а саме: введення норми «відкритих» партійних виборчих списків, надання можливості громадянам впливати на порядок осіб у списку, рівномірне представлення у районних та обласних радах, відновлення зв'язку виборця і депутата, забезпечення реалізації конституційного права громадян обирати та бути обраними та ін.

Удосконалення у такий спосіб виборчої системи уможливить підвищення рівня політичної відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування, територіальних партійних осередків, кожного окремо взятого депутата та послугує важливим чинником розвитку місцевої демократії в Україні.

Література.

1. Аналіз основних положень проекту Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10.07.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://polityka.in.ua/info/420.htm>.
2. Громадський прес-центр «Місцеві вибори – 2010» Лабораторія законодавчих ініціатив [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.parlament.org.ua/index.php?action=news&id=12&ar_id.
3. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=10&nreg=2487-17>.
4. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1667-15>.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Книга пам'яті України, 1996. – 80 с.
6. Лісничий А. Вплив виборів 2006 року на владно-партійну взаємодію системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.viche.info/journal/2012>.
7. Місцеве самоврядування: пошуки та здобутки: Збірник матеріалів та документів / За заг. ред. М. О. Пухтинського, О. В. Власенко. – К.: Атіка, 2007. – 896 с.
8. Мокан В. Законопроект №6601: топтання по демократії Українська правда _ Середя, 07 липня 2010. – [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/07/7/5204331>.

9. Новосад О. А. Вплив виборчої системи на політичну відповідальність місцевих осередків партій в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу – «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. К., 2009. – Випуск 29 – <http://www.gileya.org.ua/index.php?ng=library&cont>

10. Новосад О. А. Політична відповідальність у процесі реалізації програмних завдань місцевими організаціями партій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya.

11. Резолюція круглого столу Громадянської Асамблеї України «Місцеві вибори – 2010: виклики для громадськості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://gau.org.ua/node/483>.

12. Сабадаха І. Попередній аналіз Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятого 10 липня 2010 року на відповідність положенням Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://politiko.com.ua/blogpost35964>.

УДК 342.55

Іван Шуляр

МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються поняття та ознаки місцевого управління і місцевого самоврядування, аспекти їх виникнення і функціонування, показано їх співвідношення та взаємодію на різних адміністративно-територіальних рівнях.

Ключові слова: місцева спільнота, місцеве самоврядування, місцеве управління, муніципальна влада, місцеве державне управління.

В Україні, як і в переважній більшості країн, управління місцевими справами здійснюється через призначені з центру органи державної адміністрації на місцях, які виступають у якості периферійної ланки державного апарату, і також через органи місцевого самоврядування.

Поєднання державного управління на місцях із місцевим самоврядуванням зумовлюється цілим комплексом причин політичного, економічного та юридичного порядку.

Досить часто в літературі, коли йдеться про здійснення управління на місцевому рівні, зустрічаємо поняття «місцеве самоврядування» та «місцеве управління», причому часто ці поняття змішуються. Найбільш часто вони змішуються, коли йдеться про моделі місцевого «самоврядування», «управління», оскільки до вказаних понять застосовуються ознаки однакових моделей.

Є значна частина досліджень, присвячена даним питанням, та слід зазначити, що одні дослідники (В. Борденюк, Л. Михайлинин та ін.) вважають, що в сучасних умовах навіть на рівні територіальної громади здійснюється не са-

моврядування, а управління, що здійснюється як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування.

Значна частина вчених дотримується точки зору про некоректність протиставлення понять «місцеве державне управління» та «місцеве самоврядування». Зокрема, на думку відомого дослідника місцевого управління Х. Ф. Алдерфера [8, с. 38], вищезазначені категорії входять до більш широкого поняття «місцеве управління», яке охоплює усі одиниці управління нижче загальнонаціонального рівня в унітарних державах та нижче рівня суб'єкта федерації в федеративних державах. При цьому поняття управління сприймають ширшим за самоврядування (самоуправління).

Проте, варто зазначити, що є міркування, за якими поняття управління і самоврядування вважаються різними, виходячи з засобів, якими вони здійснюються: «Основна відмінність між управлінням і врядуванням полягає у використуванних засобах їх здійснення. Для управління засобом здійснення є влада, а для врядування – ініціатива, самоорганізація та суспільна самодіяльність» [6, с. 33].

Метою дослідження є ідентифікація сутнісного наповнення понять «місцеве управління» і «місцеве самоврядування». Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати причинно-наслідкові чинники походження явищ «місцеве управління» і «місцеве самоврядування»; розкрити теперішню сутність цих понять; показати їх співвідношення та взаємодію на різних адміністративно-територіальних рівнях.

Під управлінням в основному розуміють функцію організованих систем (соціальних, біологічних, технічних), що забезпечує збереження їх структури і впорядкування відповідно до закономірностей функціонування. В залежності від об'єкта управління прийнято поділяти на три основні класи (технічне, біологічне, соціальне). Соціальне управління відрізняється від інших видів управління (технічного, біологічного) тим, що здійснюється через вплив на свідомість і волю, а отже на інтереси людини щодо досягнення поставлених цілей [4, Т. 6, с. 218].

Найсуттєвішими, на наш погляд, ознаками соціального управління є:

- виникнення там, де є спільна діяльність людей;
- його головне призначення полягає у здійсненні регулюючого впливу на поведінку учасників спільної діяльності;
- здійснення відбувається в основному методами примусу.

Таким чином, соціальне управління є видом регулювання суспільних відносин, що здійснюється в основному властивими методами примусу.

Доречно зауважити, що в залежності від території, на яку поширюється управління, його прийнято поділяти на центральне (загальнодержавне), де територією є вся держава; місцеве, де територією є рівні, нижчі загальнонаціонального в унітарних державах, рівня суб'єктів федерації в федеративних, частина дослідників з нього ще виокремлюють регіональне.

Таким чином, поняття місцевого управління визначається як соціальне управління, що здійснюється в основному властивими засобами примусу щодо територій, нижчих ніж загальнонаціональні.

Коли йдеться про місцеве управління, часто мають на увазі різні поняття. В залежності від його суб'єктного складу, яким воно здійснюється, можна відокремити вузьке і широке трактування даного поняття.

У вузькому розумінні під місцевим управлінням розуміють управлінську діяльність органів державної влади щодо здійснення управління на рівні певної адміністративно-територіальної одиниці, найбільш влучно його тут називають місцевим державним управлінням.

У широкому розумінні воно включає управлінську діяльність місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Місцеве управління, як у цьому переконуює світовий досвід, є досить складним і гнучким механізмом, який може включати як державну адміністрацію на місцях, так і місцеві представницькі та їх виконавчі органи, що відображає суміщення в інституті місцевого (муніципального) управління самоврядних і державницьких засад. У іншому довелось би визнати, що у Великобританії та інших державах англосаксонського права, де відсутні представники з центру, немає місцевого управління, хоча саме останній термін і використовується тут як у законодавстві, так і в працях дослідників [10, с. 397].

Проблеми місцевого самоврядування завжди перебували у колі наукових інтересів представників найрізноманітніших шкіл і течій. Перш за все, це обумовлено необхідністю перегляду природи, функцій і повноважень місцевого самоврядування на основі сучасних соціальних ідей.

На нашу думку, сучасне розуміння місцевого самоврядування в основному є його розумінням нормативним, тобто, є визначенням у відповідних нормативно-правових актах. Беручи до уваги історію виникнення і розвитку даного поняття, можна проаналізувати деякі закономірності його перебігу.

Так, власне термін «самоврядування» (selfgovernment) з'явився в Англії в кінці XVII століття, після Англійської революції, і означав стан англійського народу, самоврядного за допомогою парламенту. Місцеве управління відтоді перестало називатися самоврядуванням, останній термін зник назавжди і з англійського законодавства. Народ Англії став управляти собою самостійно, королівська влада – як самостійна і незалежна від народу – зникла.

Зарубіжні юристи, зокрема Рудольф Гнейст, що вивчали та ідеалізували британську політичну систему, називаючи англійські муніципалітети місцевим самоврядуванням, механічно перенесли термін «самоврядування» на континент, зокрема на пруські земства і міське місцеве управління, які аж ніяк не можна було назвати самоврядними.

Більше того, якщо англійське місцеве управління дійсно було частиною державної організації народу, то в Німеччині воно завжди було відокремлене від державних органів. У Японії цей рівень організації територіального управління називався «місцевою автономією», а у Франції – «територіальною децентралізацією» або «муніципальною владою».

Варто зазначити, що зараз поняття місцевого самоврядування розуміють досить по різному. Умовно їх можна виокремити на нормативні (визначені у відповідних нормативно-правових актах) і наукові.

Коли ж йдеться про трактування місцевого самоврядування виходячи з нормативно-правового забезпечення, його визначають як: «право територіальної громади... самостійно вирішувати питання значення в межах Конституції і законів України» [2, ст. 140], «гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади... самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України», [3, ст. 2], «право і спроможність місцевих властей, в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою частиною державних справ, які належать до їх компетенції, в інтересах місцевого населення» [1, ст. 3]. Варто зазначити, що у всіх трьох визначеннях місцеве самоврядування представлено як суб'єктивне юридичне право, крім того з точки зору чисто юридичної конструкції, поняття місцевого самоврядування є не тільки правом, а й обов'язком територіальної громади, оскільки не передбачена процедура відмови від його реалізації.

Що ж стосується наукового трактування місцевого самоврядування, то в основному воно розглядається як одна з форм організації влади, здійснення управлінської діяльності чи взаємозв'язків з державою. Так, наприклад, його визначають як політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів певної території за згодою і при сприянні держави. [4, т. 3 с. 731]

Коли йдеться про сутність місцевого самоврядування, прийнято говорити про управлінський і громадський аспекти. Основоположними в громадському аспекті є рівність, справедливість і свобода [6, с. 33], а в управлінському його розуміють як вид публічного управління.

Сутністю поняття місцевого самоврядування можна вважати форму співіснування людей, в основу якої покладена здійснена на демократичних постулатах рівності, справедливості та свободи саморегуляція населення, за якої урегулювання суспільних стосунків здійснюється через ініціативу та суспільну самодіяльність, що регулюються суспільними нормами місцевої спільноти, виконання яких не забезпечується можливістю застосування примусу. Зазначимо, що таке його розуміння є більш подібним до самоврядування первісної общини, ніж до поняття місцевого самоврядування в сучасному нормативному розумінні.

Зрозуміло, що наявною є певна форма співіснування, діяльність з організації життєдіяльності певної людської спільноти, чи то на рівні одиниці самоорганізації населення, чи адміністративно-територіальної одиниці. В залежності від рівня адміністративно-територіальної одиниці вона є різною. Виникає питання: наявне тут самоврядування чи управління?

Тому представляє інтерес поняття місцевого управління і самоврядування не у власне етимологічному сенсі, а щодо їх сутності і наявності у тому чи іншому явищі, оскільки різними будуть і способи підвищення їх ефективності. Адже, з наявності в тому чи іншому місці управління чи самоврядування, необхідно по-різному дивитись на напрямки його функціонування, можливість застосування тих чи інших чинників для підвищення його ефективності.

Тому необхідно розрізняти поняття місцевого управління і самоврядування, виходячи з превалювання таких факторів:

- інститути здійснення;
- характер норм соціального регулювання;
- основні засоби здійснення;
- характер взаємозв'язків;
- інтереси, що превалюють.

Щодо інститутів, що здійснюють відповідну діяльність, то очевидним є те, що самоврядування (в авт. розум.) здійснюється тільки інститутами, уповноваженими на це суб'єктом – місцевою спільнотою. Вона самостійно визначила необхідність здійснення тієї чи іншої діяльності, необхідної для свого існування, і доручила її конкретному інституту. Видається, що не обов'язково він має виходити власне з цієї спільноти, важливим є тільки те, що місцева спільнота визначила його необхідність і встановила його.

Система ж управління, зокрема державного, самостійно визначає інститути управління певною територією, що майже не залежать від її населення.

Для сучасної системи самоврядування (самоорганізація населення, громада, район, область), характерним є функціонування як інститутів, уповноважених місцевою спільнотою так і призначених державою, причому наявність, кількість і повноваження останніх є тим вищими, чим вищим є рівень самоврядування. Так, вони відсутні на рівні самоорганізації населення і найвпливовішими є на обласному рівні.

Таким чином, беручи до уваги даний критерій, можна стверджувати про наявність управління на всіх рівнях місцевого самоврядування України, крім рівня самоорганізації населення.

Щодо характеру соціального регулювання відповідних явищ (місцевого управління і самоврядування), якщо виходити з наявності самоврядування (общинного самоврядування) в додержавний період, де воно справді мало врядувальний характер, оскільки держави з її інститутами ще не існувало, то для цього періоду характерними є соціальні норми, які називають нормами-звичаями первісного суспільства. В них виражається інтерес (воля) всієї общини (тобто

йдеться про його регламентацію нормами того ж суб'єкта / общини/, де воно здійснюється і незалежність від норм інших общин) та вони здійснюються відповідно до традицій, внутрішнього переконання, осуду; а в разі порушення примус виходить від общини.

Що ж стосується управління, то воно здійснюється на основі норм, які можуть не створюватися тією місцевою спільнотою, в межах якої воно здійснюється. Управління здійснюється і поневоленими територіями, колоніями, де про самоврядування не йдеться, на основі законодавства метрополій (наприклад, функціонування англійського права в її колоніях).

Зараз місцеве самоврядування здійснюється відповідно до законодавства певної держави за спеціально дозвольним принципом та відповідно до норм, прийнятих відповідним суб'єктом, в межах його повноважень, визначених законодавством, та гарантоване державою. В даному випадку воно регламентується суб'єктом, що не збігається з тим, в межах якого воно діє.

Тобто наявні спільні і відмінні риси соціальних норм, якими регулюється теперішнє місцеве самоврядування і самоврядування первісного суспільства: з одного боку законодавство держави, а з іншого – норми, прийняті відповідною громадою (її уповноваженими органами).

Основним засобом управління є влада. Немає управління без волі, влади, авторитету. Незважаючи на значну кількість визначень поняття влади, вона завжди передбачає взаємодію її агентів, що ґрунтується на підлеглості одного іншому [4, т. 1, с. 489].

Розглядаючи наявність чи відсутність влади у самоврядуванні, можна знову таки розглядати додержавну спільноту, оскільки вважаємо, що вона була самоврядною. Існують різні думки про наявність і відсутність влади в тому суспільстві. Видається доречною думка, що там був певний владний феномен, який проте, відрізнявся від сучасного розуміння влади. Можна назвати такі її основні ознаки:

- невідокремленість від суспільства, відсутність власного відокремленого апарату примусу (можливість застосування примусу за участю общини);
- відсутність матеріальної основи (податків);
- її здійснення відбувається без поділу на функції.

Видається, що така влада була достатньо слабкою і ґрунтувалася в основному на авторитеті і методах переконання і заохочення.

Таким чином, можна стверджувати, що при самоврядуванні превалюючими є методи координації, переконання, а при управлінні – примусу.

Говорячи про теперішнє місцеве самоврядування, дехто виходить з належної йому муніципальної влади, яка за суттю є публічно-самоврядним волевиявленням територіальної громади, що являє собою здійснення народоладдя на локально-територіальному рівні [7, с. 220]. Даний вид влади є більш подібним до влади, що була наявною в додержавній спільноті.

На наш погляд, характер відносин у самоврядуванні може бути тільки координаційний, оскільки субординаційні відносини можливі тільки при наявності підпорядкування, що є характерним для управління.

Видається справедливим, що самоврядування, де в основу покладені засади самоорганізації власника права (місцевої спільноти), яке здійснюється через засоби ініціативи і суспільної самодіяльності, існує в інтересах власника права. Тому можна застосувати поняття «установника» відповідної діяльності чи «установника самоврядування», яким є місцева спільнота і яке здійснюється в її інтересах.

Водночас, місцеве управління здійснюється в інтересах «установника управління», яким в даному випадку є держава, апарат місцевого управління, групи тиску і лобісти, майбутній електорат.

Дещо узагальнивши викладене, можна навести такі характерні ознаки місцевого управління:

- здійснюється інститутами, створеними незалежно від місцевої спільноти;

- регламентується правовими нормами (створеними необов'язково місцевою спільнотою);
- здійснюється в основному за допомогою владних методів примусу;
- наявні субординаційні відносини;
- здійснюється в основному в інтересах держави, апарату місцевого управління, групи тиску і лобістів, майбутнього електорату.
- Для місцевого самоврядування характерно:
- здійснюється інститутами, створеними місцевою спільнотою;
- регламентується суспільними нормами, здійснення яких не забезпечується примусовими методами, створеними спільнотою;
- здійснюється в основному методами переконання і заохочення, громадського осуду;
- наявні відносини координації;
- здійснюється в інтересах місцевої спільноти.

Визначені таким чином місцеве управління і самоврядування є поняттями різними і видається, що разом існувати не можуть. Треба зазначити, що йдеться про модельні поняття, і в реальності можуть існувати тільки ті чи інші їх наближення.

Таким чином, при нормативному трактуванні поняття місцевого самоврядування, самоврядування (з точки зору запропонованих сутнісних ознак), відсутнє. І справді, як було визначено, воно може бути присутнім або в додержавних соціумах, або за умов громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку, на наш погляд, не можна говорити про наявність самоврядування, визначення та критерії якого подані в роботі. Його діяльність регламентується суспільними нормами, створеними чи санкціонованими державою (правовими нормами), їх виконання за визначенням забезпечується можливістю застосування примусу, засобом його здійснення є відповідно влада, прийняті акти мають загальнообов'язковий характер і також забезпечуються можливістю застосування державного примусу. Самоврядницький аспект самоврядування найбільше проявляється у виборі органів місцевого самоврядування, проведенні толок, діяльності органів самоорганізації населення тощо. В діяльності ж органів місцевого самоврядування в основному превалюючим є управлінський аспект.

Розуміння ж поняття місцевого управління варто виводити з усвідомлення наявності на рівні місцевої спільноти двох начал (державного і громадського) і розуміти як поєднання відповідних двох модельних систем (місцевого державного управління і місцевого самоврядування) з властивими їм ознаками. При наявності на рівні певної адміністративно-територіальної одиниці тільки інститутів і повноважень, закріплених державою за місцевим самоврядуванням, – злиття цих систем.

Розглядаючи таким чином систему місцевого управління, можна зробити певні узагальнення: залежно від її рівня, від самоорганізації населення до регіону, наявне зменшення впливовості громадського начала і посилення державницького. Виходячи з цього, можна стверджувати про більшу чи меншу наявність управлінського елемента в самоврядуванні. Слід зазначити, що управлінський аспект – це не тільки управлінський аспект суб'єкта, який знаходиться за відповідною системою – державне управління, а й управлінський вплив органів самого суб'єкта (органів місцевого самоврядування).

Тому, враховуючи сказане вище, можна зробити такі висновки.

Терміни «місцеве управління» і «самоврядування» виникли в Англії в кінці XVII століття, і під ними розуміли різні поняття:

- самоврядування (selfgovernment) – стан англійського народу, без суверенної влади монарха;
- місцеве управління – організація життєдіяльності мешканців певної території (в континентальній Європі на визначення цього явища був застосований термін «місцеве самоврядування»).

Сучасні розуміння понять місцевого управління і місцевого самоврядування можна розділити на нормативні та наукові. Нормативні визначення цих понять зафіксовані в міжнародних нормативно-правових актах та у внутрішньому законодавстві більшості країн. Для України характерним є відсутність нормативного визначення поняття місцевого управління, а визначення місцевого самоврядування зафіксовані в трьох нормативно-правових актах.

Під місцевим управлінням слід розуміти регламентовану суспільними нормами, створеними незалежно від спільноти, діяльність, що здійснюється інститутами, незалежними від місцевої спільноти, в основному владними методами примусу, і побудована на відносинах субординації та незалежно від інтересів спільноти.

Під місцевим самоврядуванням розуміємо діяльність, регламентовану суспільними нормами місцевої спільноти та уповноваженими нею інститутами, що здійснюється в основному непримусовими методами, в інтересах місцевої спільноти на основі відносин координації.

Організація життєдіяльності певного адміністративно-територіального рівня включає поєднання управлінських і самоврядницьких аспектів, і чим вищим є його рівень тим, суттєвішим є вплив управлінського і менш суттєвим – самоврядницького начала.

Література.

1. Європейська Хартія місцевого самоврядування, Страсбург, 15 жовтня 1985 року (Хартію ратифіковано Законом України № 452/97-ВР від 15.07.97).
2. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1996, № 30, ст. 141)
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1997, № 24, ст. 170)
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. Енкл.», 1998.
5. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні // Право України. – 2001. – № 12.
6. Дробот І. О. Гарантування місцевого самоврядування: теоретико-методологічний аспект: Монографія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. – 252 с.
7. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія /відп. ред.. М. О. Баймуратов. – К.: Видавництво «Юридична думка». 2010. – 656 с.
8. Kommunale Verwaltung in Finnland. – Хельсинки, 1985. – 224 с.
9. Л. Михайлишин Моделі організації місцевого управління: порівняльний аналіз // Демократичне врядування. – 2008. – Вип. 1.
10. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – Тернопіль: «Астон», 2003. – 432 с.